

loósz istván:
ady endre lirája
tükreben (1914.)

BEVEZETŐ

Abban a hangos küzdelemben, mely újabban a magyar irodalom berkeiben időközönként felhangzik, Ady Endre neve valóságos csatakiáltást jelent; mert tehetsége és ellentmondást nem tűrő természete leginkább kihívják az ellenpárt kritikáját és hívei védekező sorakozását. Az elvek harca az egészséges haladás szükséges föltétele, mert csak így tisztázódhatnak az eszmék és alakulhat ki egységesebb felfogás a közélet és irodalom minden vonatkozásában. De már káros az olyan küzdelem, melyben az egyéni hiúság vagy az önzés vívják érdekharcaikat. Az ilyen harc nyomán csak gyűlölködés terem. De akár elvek, akár egyéni érdekek mérköznek egymással, az elfogultság az érdekelt felek ítéletét bizonyos mértékben mindig meghamisítja.

Ez teszi némileg indokolttá a szigorú irodalomtörténeti felfogás álláspontját, mely tartózkodik attól, hogy behatóbban foglalkozzék az irodalmi élet forgatagában tevékeny szerepet játszó egyéniségek munkáival, nehogy ítéletét elfogulttá tegye a rokon- vagy ellenszenv. Ez a tárgyilagosságra törekvő óvatosság azonban azt a balfelfogást eredményezte, hogy a költőnek és művésznek előbb meg kell halnia s csak azután lehet része komoly kritikában.

Igaz, hogy bizonyos állandóságra igényt tartó ítéletet csak akkor mondhatunk, ha befejezett pálya áll előttünk; de a komoly irodalmi kritikának nemcsak az a tiszte, hogy végleges megállapításokat adjon, hanem hogy az irodalmi ízlést is irányítsa. Ennek híján a kevésbé fegyelmezett gondolkodású olvasó szinte prédául van kiszolgáltatva a pajtáskodó és elfogult pártkritikának.

Talán egyetlen íróról sincs annyira ellentmondó vélemény a köztudatban, mint Ady Endréről, mert vagy ámulatba ejtő magasztalásokat hallani róla, vagy pedig csúfondáros megjegyzésekkel igyekeznek pellengrére állítani egész költészetét. Mind a két véglet túllő a célon, mert egyik sem indokolja meg igazán, hogy mire építi ítéletét. Rajongói, amikor elragadtatásuk túlzásával halmozzák el Ady költészetét, a reklám és nem a kritika eszközeivel dolgoznak. Ócsárlói pedig csak hibáit szedik tollhegyre, és azt is legtöbbször ferde világításban mutatják be, és szándékosan elhallgatják költészetének sok értékes tulajdonságát.

Ady neve ma már annyira benne él a köztudatban, hogy méltán tarthat számot tárgyilagos megítélésre. Ezt pedig legjobban megközelíthet-

jük, ha egész költészetének gondolatvilágába vezetjük az olvasót. Így a költőt a maga lelkivilágának tükrében látva jobban meg lehet ismerni, mint az egyoldalú kritika szemüvegén keresztül.

ADY SZIMBOLIZMUSA

Ady költészetének az eddigieknél sokkal jellegzetesebb tulajdonságára kell még rámutatnunk, hogy a költőnk gondolatközlésének egy sajátos formáját megérthessük. Ady — amint már tudjuk — igen szereti a tudattalan ösztönélet lelki folyamatait képekben megrögzíteni, tehát valami homályos lelki állapotot közölni a költői szemléltetés nyelvbeli eszközeivel. Szóval az érzékek számára megfoghatatlant az olvasó számára felfoghatóvá tenni. Erre önként kínálkozik neki, az ösztönök költőjének, a gondolatközlés legősibb és az ösztönrel együtt született módja a jelbeszéd vagy *szimbólum*, melynek lényege az, hogy valami érzéki képben magát a kifejezendő fogalmat látjuk, tehát olyan jel, mely a képzet tartalmát is magában foglalja, amelyre utal. A kettő azonban, mint egymással nem azonos dolgok, mégsem fedheti egymást annyira, hogy bizonyos kétértelműséget ne támasztana. A szimbólum tehát mindig többet foglal magában, mint amennyit mond. Főként ez különbözteti meg a rendes beszédétől, melyet egyébként szemléletesség és érzéki hatás dolgában sokszorosan felülmúl, mert az ilyen beszéd valódi értelme mögött mindig ott rejtőzik a szimbolikus jelentés is.

A szimbólum-alkotás az emberi léleknek ősi tulajdonsága, mondhatnók, veleszületett hajlama. Öntudatlanul munkáló lelki szükségletből ered, mert a nyelv kifejező erejét nemcsak az ősember, hanem a kiművelt elme is szegénynek találta, amikor valami érzékfelettit kellett mások számára megérthetően közölni.

Ez a kezdetleges, kényszerű szimbolizálás a művészi alkotásban hovatovább öntudatosra lesz, anélkül, hogy éreztetné a mesterkélt szándékoskosságot. A művészi fokra emelkedett szimbolizálásra a művészt fokozott egyéni diszpozíciója kényszeríti. Ennyiben a szimbolikus festő, szobrász vagy költő munkája bizonyos fokig öntudatlan lelki szükséglet eredménye. Akinél nem ebből a lelki kényszerből ered a szimbólum, legfőlegbe arra lehet jó, hogy a gondolatot elfátyolozza és az avatatlanok számára érthetlenné tegye. Holott a jó szimbólumnak az érzékiesítés által a megértést kell elősegítenie.

A szimbolista művész tehát már születésétől fogva hajlamos a szimbolizálásra. A tudatosság a művész ezen alaptermészetét bizonyos fokig tökéletesítheti; de azzá arra való készség nélkül nem teheti.

Ady elsősorban szimbolista költő. De nem azért lett azzá, mert talán Verlaine sikerein buzdulva megtetszett neki ez az irány, hanem természeténél fogva szimbolistává kellett lennie. Az aztán már a fejlődés dolga, hogy ez a belső kényszerűség lassankint annyira tudatosra válik, hogy a költő szimbolizmusát nemegyszer mesterkéltté teszi.

Ady szimbolikus költeményeiből nyilvánvalóan kitetszik az is, hogy a

szimbólum szükségszerűségével együtt kell járnia az őszinteségnek. Amikor szimbólumot alkalmaz a költő, szükségét érzi annak, hogy mondanivalójával és a maga egyéni érzésével együtt csak így férközhetik igazán a lelkükhöz. A szimbólum a gondolatnak és érzésnek tehát nem külső dísze, hanem vele együtt születik a költő lelkében. Ez adja meg neki az őszinteség jellegét.

Azáltal, hogy a szimbólummal a költő a maga lelkét akarja átlopní az olvasóba, az igazi szimbólum szuggesztív hatásra is törekszik. Erre pedig csak a jól kiépített szimbólum képes, mert csak a teljes megértésre számot tartó szimbólumnak van az emberi közösség szempontjából értéke. Itt természetesen azt sem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy a szimbólum-alkotó egyén és azok között, akikhez szól, érzés és gondolkodás tekintetében nagy távolság és fajsúlybeli különbség ne legyen, mert akkor a jó szimbólum sem éri el a kívánt hatást. Igazi szuggesztív erejét elveszíti.

A szimbólum szuggeráló ereje, azt mondhatnók, egyenes arányban van annak szemléletességével. Igazi hatásra csak a nagyon szemléletes szimbólum alkalmas, mert ez teszi életképessé és kölcsönöz neki színt, erőt és melegséget. A szimbólum mint a primitív lelki szükséglet kisarjazása a művelt korokban rendesen akkor emelkedik nagyobb jelentőségre, amikor a túlfinomult és kiélt idegrendszer a lelket újból visszabilenti az ösztöniség felé. Az így egyensúlyukat veszített lelkerők az akarat rovására az érzelem és a képzelet uralma alá jutnak és egyszersmind hajlamosá teszik az egyént a miszticizmusra és babonára is.*

Ha van költő, akire ráillik az a megjegyzés, hogy szimbólum-alkotó és babona-teremtő tehetség, akkor az elsősorban Ady Endréről mondható. Elég néhány példa, hogy meggyőződünk róla. Költeményeinek túlnyomó része kiépített szimbólum, vagy szimbolikus vonatkozás. Az előbbire jellemző példa *A vár fehér asszonya* c. költeménye. A költő lelke ódon, elátkozott babonás vár, ahová elkárhozott szellemek járnak. Szemei a völgyre tekintő sötét ablakok, honnét csak néha, titkos éji órán mosolyog ki a vár fehér asszonya: meghalt kedvesének emléke, mely pillanatra felejteti vele, hogy az ő lelkének csak kísértetei vannak. A kísértetjárását kísérő babonás jelenségek adják meg e szimbolikus ábrázolás szuggesztív erejét, amely mellett eltörpül annak a keresése, hogy a költői kép egyes mozzanatainak megvannak-e az egyes fogalmi megfelelői, amit pl. a metaforánál és allegóriánál keresünk. Vagyis itt nem a fogalmaknak képekben való kifejezése a fontos, hanem a költő szubjektív érzése, mely mintegy a kényszerűség erejével hozta létre a neki megfelelőnek tetsző tárgyi látomást, mely nem igazi meglátás, mert ebben a tárgyi elem a fontos, hanem szubjektív látás, amelyet a lélektan vízióknak vagy látomásnak nevez. Tehát a föntebbiekben van a magyarázata annak is, hogy Ady költészetében miért játszik olyan nagy szerepet a vízió. A ki nem épített szimbólumok teszik sokszor egyik-másik versét homályossá. A fe-

* Vö. Max Schlegel: *Geschichte des Symbols*. Berlin, 1912, továbbá Marót Károly: *A szimbólum történetéhez*. Huszadik Század, 28. köt.

kete zongora című sokat kigúnyolt verse pl. ezek közül való, ahol a szimbólum alapját tevő kép annyira egyéni és helyhez kötött, hogy a költőtől távolabb állók a vonatkozást nem érthetik meg. Csak annyit tudunk meg belőle, hogy a fekete zongorából a költő szomorú életének melódiája sír hozzánk. A vak mester, a fekete zongora, a vágyak tora legfőleg csak sejtetik, hogy valami éjjeli mulató tivornyájának emlékei kelhettek a költőben életre.

Mikor a költő a külső világ tárgyaiban és jelenségeiben a maga lelkét belelopja, képzelődése az ihlet perceiben hiszi is, hogy azok életre keltek és ő bennük éli a maga életének elgondolt jeleneteit. Ilyenkor az egyéni tudat megvillanásának perceiben szinte megdöbben tőlük, mint valami kísértetektől. Babonás félelem szállja meg, melynek borzongása olykor az olvasóra is átragad. Megfelelő lelki diszpozíció mellett olvassa el bárki a *Jó Csönd-herceg előtt* c. költeményt, és a néma csendtől való babonás rettegés a benne kifejezésre jutó átélt valóság megkapó erejénél fogva őt is hatalmába keríti. A kis gyermek és idegbeteg ember félelme a magánytól a sötétben ugyanilyen lelki okokra vezethető vissza.

Képzeletének boszorkányos ereje még inkább megbűvöl kísérteties vízióiban, melyek szellemeket idéznek és holtakat keltenek életre. Az elgyötört test ilyen álomlátása a delíriumos mámor paroxizmusában pl. Az *én koporsó-paripám* c. költeménye, amelyben elmondja, hogy a szellemek úznak vele rémes, majd pajkos tréfát, mialatt ő reszketve lovagol koporsó-paripáján. Bal kezében véres kantárt, jobbában suhogó ostort tart. A szellemek fickóhada pedig zúg, kereng, röhög körötte, és tótágast állva osztják neki parancsait, és ő a sötét, kénlángos éjszakán hajnalpirkadásig tehetetlenül teljesíti azokat.

Bizonyos lelki perverzítésra yall, hogy olykor a hátborzongató tárgyakat szinte hajszolni látszik, mintha a félelem gyönyörűséget okozna neki. Különösen szeret kacérkodni a halállal és a temetővel. *Sírni, sírni, sírni* c. verse is egy ilyen komor, ünnepélyes temetési szertartást elevenít meg álmokép formájában, amely egyszersmind alkalmul szolgál neki, hogy bűnös múltját elsírja az ismeretlen halott koporsója fölött.

Ady megelevenítő szimbolizmusának egy különös kiágazása, hogy ha szeszélye úgy hozza magával, saját életét megkettőzve egyszerre éli a múltban és jelenben. Érdekes példája ennek *Egy ismerős kis fiú* c. verse, mely saját múltját kelti életre. Nem szokásos visszaemlékezés ez a múltra, hanem valóságos varázslat. A saját mosolygó gyermeki énje jár el hozzá éjjelenként; babrálva játszik ágyán, és vénülő arcára sírja könnyeit, mitől ő „gyermekként ébred sírva úgy mint régen”. E költeményben tehát a költő tulajdon énjét megkettőzve egy darabig egyszerre éli mai és gyermekkori alakjában, mígnem mostani énje egyszerre beleolvad gyermeki képmásába, s a költemény végén mintegy varázsütésre maga lesz szepegő gyermekké, ki megrémül a saját férfikorától. Szóval az ő megelevenítő képzeletében elvesz az idő és távolság fogalma; a múlt, jelen és a jövő egymásba olvadnak.

ADY ÉS NIETZSCHE

Az eddig megrajzolt kép Ady költői világáról hiányos volna, ha fejlődésének egy újabb irányára még nem mutatnánk rá, amely két újabb verskötetében: *A menekülő életben* és *A magunk szerelmében* a régi sajátságok mellett mutatkozik. Ezekben ugyanis újszerű és rokonszenves vonás háborgó lelkének bizonyos rezignációja és a tisztultabb életörömök keresése. Amiként a pihenő vagy kialvó tűzhányó közelében sarjadni kezdő buja növényi élet lelket felemelő és megbékítő zöldjével csalogatja a hozzá közeledőt, éppoly jólesik a haragos, romboló és önmagát emésztő Adyt is végre megnyugodtnak és derűsnek látni.

Ezt a derűt részint újan ébredt szerelme egy fiatal leány iránt — kit *ő Ifjú karok kikötőjében* című versciklusában, amint tudjuk, Arany-nak nevez — lopta a lelkébe, hogy alkonyodó életvágyát megaranyozza vele; részint pedig higgadtabb életfilozófiája eredményezte, melyet valószínűleg Nietzsche hatása alapozott meg.

Ugyanis Ady lelki fejlődésében sok nietzschei vonás van. Nietzsche gondolkodásának kiindulópontja az akarat. Ebben látja a világ lényegét, ez nyilvánul meg minden lényben. A belőle sarjadó örök fájdalmas törekvés szakadatlan küzdelemmé teszi az életet a bukás bizonyosságával. A létben így több a szenvedés, mint az öröm, tehát az embernek le kellene mondania az életakaratról, mert csak ez szüntetheti meg a világfájdalmat és a szenvedés mámorát. A világot csak az illúziók tehetik értékessé. Az egyik mód erre, hogy tekintsük a világot az esztétikus szemével és álmodjuk a szépség álmát, melyet Nietzsche „apollói illúzióknak” nevez. Erre a dekadens Ady, kiben az „öszönök anarchiája” él, csak kivételesen képes. Ilyenféle illúzióknak reflexe *Bolyongás Azur-országban* c. költeménye, ahol a déli ég szép vidékei az élet elérhetetlen szépségei után való vágyódást kelti fel lelkében. Szinte jólesik a költőt e szokatlan lelki emelkedettségben látni, amint lázas sietséggel halad az ismeretlen szép tájak felé.

Másfelől az ember az örök, végtelen akaratnak, vagy mint Nietzsche mondja, az „Ős egynek” része. Az ekstázis és mámor állapotában ébred az ember tudatára ennek az ő lényegbeli egységének. Ebből ered a „dionysoszi illúzió”, melynek varázsa alatt az ember a szenvedés és halál láttán nem esik kétségbe, mert a jelenségek változásaiban fölismeri az akarat örökkévalóságát, és így szól az Élethez: „Téged kíván az én akaratom, mert te vagy az örök élet.”

Nietzsche leghatalmasabb ösztöne az élet szenvedélyes szeretete. És Ady egész mivoltát szintén az élet rajongó szeretete jellemzi. Ez a közös vonás vezette őt, talán akaratlanul is, a nietzschei világfelfogás nem egy gondolatához, melynek igazolására legalkalmasabb lesz, ha Nietzsche imént megkezdett gondolatmenetét röviden továbbfűzzük.

Ha megfigyeljük, hogyan viselkednek a különböző élőlények a betegség és szenvedés idején, azt tapasztaljuk, hogy a fiziológiai szempontból elfajultak nem küzdenek a kór ellen, sőt ösztönük olyan életmódra készíteti őket, amely csak rontja állapotukat. Ezt főleg az idegbeteg embereknél látjuk, kiket perverz ösztönük új rövid idő alatt a biztos halálba.

Míg az egészséges lényeket a betegség az életfolyamatok fokozására és a betegségszűrésre kiküszöbölésére sarkallja. Ugyanez áll az értelmi életre is, amely Nietzsche szerint nem egyéb, mint a fizikai élet szellemi oldala. Így minden testi állapotnak hasonló lelki állapot felel meg. A pesszimizmus minden formája szükséges lelki járuléka a fizikai elfajulásnak és az életerő csődjét jelenti. Ezért az egészséges ember sohasem lehet pesszimizista.

Nietzsche a legtöbb eszmét, melyet a szenvedő emberiség vigasztalására gondoltak ki, a pesszimizista felfogás gyümölcsének tekinti. Nietzsche szerint az emberi tehetetlenség és a szenvedés teremtette a túlvilágot és az Istent is. Ezért hirdeti az „Isten halálát”, s azt kívánja, hogy az ember ezentúl a földet szeresse. Ezen nézete fonalán jut oda, hogy sorra támadja a ma uralkodó vallásokat, a kereszténységet, a papokat, az összes politikai pártokat, az egyenlőség-hirdető demokratákat, a szocialistákat és az anarchistákat, az altruizmus és részvét minden formáját. Szóval fanatikus romboló, ki sorra dönti az emberiség eszményeit és bálványait. Gondolkodásának mozgó rugója a tagadás szelleme. „Zarathusztrája nem csupán lelkes vallásalapító, kinek tiszta lelke olyan, mint a derült ég, hanem romboló is, mint a vihar, aki mindent megvet, amit a »jók és igazak« tisztelnek, és mindenütt az Isten halálát hirdeti.” Különös azonban, hogy ő, a tagadás örök szelleme sokszor nagy szeretettel viseltetik az emberek és eszmék iránt, melvek ellen olv hatalmas harcot vív. Igaza van Henry Lichtenbergernek, hogy Nietzsche nem egy tagadása voltaképpen a szélsőségig hajtott igenlésből fakad.

Az ő ateizmusa vallásos érzésében, „erkölcstelensége” pedig a kötelesség mély tiszteletében gyökeredzik. Nietzsche azonban nem csupán romboló szellem. Zarathusztrájából lelkesedéssel tör elő az életnek lelkes győzelmi dala, mert hite szerint a modern ember gyógyulása csak akkor következik be, ha mindazt, amit eddig igazi értékeknek tartott, letörli emlékezetének táblájáról és belátja, hogy az életnek nincs más értéke, csak az, amit az ember ad neki, s legott szeretni fogja az életet és a földön keresi annak javait. Mikor az ember a lét legmagasabb törvényének öntudatára ébred és megvalósítja: „Übermensch” válik belőle. Az Übermensch tehát úgy fizikai, mint szellemi tekintetben magasabb fajta ember, aki szétverte az előítélet bilincseit, s fölismerete az „örök visszatérés” törvényét. Minél többet szenved az ember s minél tovább megy a dekadenciában, annál jobban megközelíti azt a pillanatot, melyben ereje lesz rá, hogy önmaga fölé emelkedjék és elmerüljön az „Übermensch”-ben.*

Aki Nietzsche ezen gondolattörvényeit összeveti az Adyról eddig elmondott észrevételekkel, maga is megtalálja közöttük a kapcsolatokat. A maga fajtájából kinőtt, intézményeinkkel elégedetlen, mindent romboló, új eszményeket kereső, a „dionysosi illúziók” után futó, életörömeiket hajszoló és a maga Übermensch voltától megittasult Ady telve van Nietzsche-féle reminiscenciákkal.

Ki nem érzi például a „dionysosi illúzió” eksztázisát *A Magunk szerelme* című verskötetében? Az élet szeretetétől megbűvölten hirdeti, hogy

* Henry Lichtenberger után.

ezentúl csak önmagára fogja pazarolni szerelmét. Eddig pénz, politika, szerelem izgatták, most csak néha ébred fel benne mindezek után a vágy. „Pogány önszerelmével” csupán féktelen gőgje vetekszik, de ez is lohad már, mert belefáradt a küzdelembe. Mindazt, amiért küzdött, legtökéletesebben önmagában lelte fel:

Mitsem vett el tőlem a Sors
S minden érdemest meghozott,
Megtelvén buzgó áhitattal
Szent Magamhoz imádkozok.

(A megunt csatazaj)

Ma vénsége küszöbén (36 éves) belátja, hogy szép volt ifjúsága, mert a megbékélt ember szemével tekint rá, s „újfajta, szelid mámorok bizsergnek át a világon... s oly boldog az eltévedés kis boldogságokat keresve”. Győzött és megdicsőültnek érzi magát, szeretett győzni, s ezért győzött... Eddig a szókimondás hozott reá bajt, ezután „mindenki másnak mindig más akar lenni”. Szakít múltjával, és a jelennek akar élni: „Kinlódni is kék a jelenben.” Bármiképpen is jobb az élet, mint az utálatos megszűnés. Az ős-gyermek kelt benne életre, ki csak a jelennek tud örülni.

Az élet az Isten pompázó szerelme, mondja *Köszöntőjében az életre*, és fogadkozik, hogy ezentúl jó lesz, mert

Túlszökve harag s bitang hír hinárvát...
S örvendezésnek tengerei várják.

Csak azzal a gondolattal nem tud megbékülni, hogy mindez miért nem tarthat örökké, és születésekor halált miért hord minden dicső. Teli akarással ifjakat alázva áll az élet elé. Így csak Jézushoz meghívott gyermekek élhetnek, kik nem félnek élni.

Íme, ez a gondolatmozaik Ady legújabb verseiből, azt hiszem, eléggé igazolja, hogy amikor belőle az élet szenvedélyes szeretete beszél, voltaképpen a Nietzsche-féle világnézet táplálja, amely a magakeresés és rombolás útján őt is elvezette az önmaga fölé emelkedéshez.